

TUTKIMUS KAKSIKIELISTEN HELSINKILÄISTEN KIELITÄIDOSTA

Marika Tandefelt *På vinst och förlust. Om tvåspråkighet och språkförlust i Helsingforsregionen.* Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan 35. Helsingfors 1996. 221 s. + liitteet. ISBN 951-555-490-X.

Suomen ruotsinkielisen väestön lukumääräiseen ja prosentuaaliseen vähenemiseen on nähty kolme syytä: alhainen syntyvyys, suhteellisen korkea maastamuuttoaste ja seka-avioliitot suomenkielisten kanssa. Viime vuosina syntyvyys on kääntynyt nousuun ja muuttovirrat Ruotsiin ja Atlantin taakse lähes tyrehtyneet. Seka-avioliitot suomenkielisten kanssa ovat sen sijaan edelleenkin sangen tavallisia: uusissa avioliitoissa niitä on 1980-luvun alusta lähtien ollut jopa jonkin verran enemmän kuin kahden ruotsinkielisen kesken solmittuja avioliittoja. Perheissä, joissa toinen vanhemmista on suomenkielinen ja toinen ruotsinkielinen, suomen kieli valikoituu tavallisesti luonnostaan vanhempien keskinäisen kommunikaation kieleksi. Aikaisemmin lapsista tuli useimmiten suomenkielisiä: heidät merkittiin väestörekisteriin suomenkieliseksi, heidät pantiin suomenkieliseen kouluun, ja kotona heille puhuttiin vain suomea. Nytemmin suuntaus on yhä selvemmin kohti kaksikielisyttä. Useimmat vanhemmat haluavat puhua lapselleen omaa äidinkieltään. Kaksikielisten perheiden lapset valitsevat tätä nykyä useammin ruotsinkielisen kuin suomenkielisen koulun, ja enemmistö myös rekisteröidään ruotsinkielisiksi.

Marika Tandefelt on tutkinut seka-avioliittojen vaikutusta Helsingin seudun ruotsinkieliseen väestöön kahdesta näkökulmasta. Väitöskirjassaan »Mellan två språk» (Upsala 1988) hän seurasi erään suomenruotsalaisen suvun kielihistoriaa usean sukupolven ajan 1800-luvun lopulta lähtien. Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli

osoittaa, millä tavoin seka-avioliitot ovat vaikuttaneet perheissä tehtyihin kielellisiin valintoihin ja milloin ja miksi kaksikielistä sukupolvea on seurannut yksikielinen suomenkielinen sukupolvi. Niitä vanhempia, jotka eivät ole antaneet lapselleen perinnöksi ruotsin kielen taitoa, sanotaan tutkimuksessa »kielen vaihtajiksi». Tuoreessa tutkimusraportissaan »På vinst och förlust» Tandefelt kartoittaa kaksikielisten aikuisten kielitaitoa. Tarkoituksena on ollut selvittää, miten hyvin ns. kaksikieliset henkilöt hallitsevat suomen ja ruotsin kieltä. Tutkimuksen varsinaisena kohteena on kielen menetys, *språkförlust*. Tandefeltin lähtökohtana on oletus, että ruotsin kielen vähenevä käyttö johtaa sen taidon taantumiseen. Tutkittavat henkilöt on valittu Helsingistä heidän kielitaustansa ja koulutustasonsa perusteella. Keskeisiä kysymyksiä ovat seuraavat:

- Voiko kaksikielisessä kodissa kasvanut helsinkiläinen hallita ruotsin kieltä täydellisesti tai yhtä hyvin kuin suomen kieltä?
- Johtaako avio- tai avioliitto suomenkielisen kanssa ruotsin kielen taidon taantumiseen?
- Onko suomalaistuminen Helsingissä todennäköisempää vähemmän koulutetuilla, jotka joutuvat työssään käyttämään lähes yksinomaan suomea?

Lingvistin näkökulmasta Helsinki on oivallinen kaksikielisyystutkimuksen laboratorio, jossa suomen ja ruotsin kielen suhteita voidaan tutkia monesta näkökulmasta sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla. Sadan viime vuoden aikana kaupunki on nopeasti suomalaistunut. Vielä vuonna 1950 ruotsinkielisten osuus Helsingissä oli 19 %, kun se

tällä hetkellä on vain noin 7 %. Ruotsinkielisen väestön määrä on tänä aikana lähes puolittunut ja oli vuosi sitten noin 37 000 henkeä. Samalla kun suomenkielinen väestö on kasvanut maan sisäisen muuttoliikkeen seurauksena, on ruotsinkielistä väestöä muuttanut pois Helsingistä, lähinnä naapurikuntiin. Myös seka-avioliitot ovat todennäköisesti vähentäneet ruotsinkielisten määrää. Vuonna 1997 ruotsinkielisten määrä kasvoi Helsingissä ensimmäistä kertaa hieman. Maamme koko ruotsinkielisestä väestöstä helsinkiläisten osuus on melko huomattava, yli 10 %. Ei siis ole yhden tekevää, millaisia kielellisiä valintoja Helsingin ruotsinkieliset tulevaisuudessa tekevät.

Helsingissä on mahdollista elää »täyttä elämää» sekä suomen että ruotsin kielellä. Helsinkiläiselle on tarjolla suomen- ja ruotsinkielistä koulutusta monenlaisissa oppilaitoksissa päiväkodista yliopistotasoiseen koulutukseen asti. Kulttuurissa ja harrastustoiminnassa tarjonta on niin ikään runsasta molemmilla kielillä. Moni helsinkiläinen nauttiikin rikkaasta kulttuurielämästä kielirajan molemmin puolin. Etenkin ylemmissä sosiaaliryhmissä tuntuu olevan tavallista, että ruotsinkieliset osallistuvat aktiivisesti suomenkieliseen kulttuurielämään, lukevat maan suurinta suomenkielistä päivälehteä ja hankkivat seurapiirinsä kaupungin molemmista kieliryhmistä.

Kaksikielisyys on dynaaminen tila, jossa kielten väliset valtasuhteet voivat vaihdella yksilön koko elämän ajan. Yleisesti kielitaidon oletetaan olevan melko suorassa suhteessa kielen käytön määrään. Tutkimuksen on osoitettu, että kaksikielisen lapsen on täysin mahdollista saavuttaa täydellinen kielitaito molemmissa kielissä, mikäli hän saa riittävästi kielellisiä virikkeitä molemmilla kielillä. Kaksikielisten kielitaitoa on tällöin verrattu vastaavien yksikielisten henkilöiden kielitaitoon. Ratkaisematto-

maksi kysymykseksi kuitenkin jää, miten hyvin sama yksilö hallitsisi äidinkieltään, mikäli hän olisi omaksunut kahden kielen sijasta vain yhden. Useimmat tutkijat olettavat kaksikielisyyden merkitsevän aina jonkinasteista kielen menetystä, millä he tarkoittavat, että kielitaito jää molemmissa kielissä jonkin verran heikommaksi kuin mitä sama henkilö olisi kyennyt saavuttamaan yksikielisenä. Toisentyypisistä kielen menetyksestä on kyse silloin, kun kielitaito rapistuu kielen käytön vähenemisen myötä. Kielitaidon taantuminen johtaa puolestaan helposti kielen käytön jatkuvaan vähenemiseen ja lopulta kielenvaihtoon, jolloin kaksikielinen siirtyy kokonaan käyttämään vain toista kieltään, yleensä kielielisen enemmistön kieltä.

Tandefeltin tutkimuksen kohteena ovat Helsingissä asuvat kaksikieliset, joita edustaa tutkimuksessa 33 henkilön ryhmä, jouskossa miehiä ja naisia. Kielitaustaltaan henkilöt jakautuvat kolmeen alaryhmään. Ensimmäinen ryhmä on kasvanut ruotsinkielisessä kodissa ja myös solminut avioliiton ruotsinkielisen kanssa. Tämä taustaltaan yksikielinen ryhmä osoittautui tutkimuksessa kielitaitonsa puolesta sangen kaksikieliseksi. Toinen ryhmä on viettänyt lapsuutensa yksikielisessä kodissa mutta elää nykyisin parisuhteessa suomenkielisen kanssa. Tämän ryhmän ruotsin kielen taidossa oletetaan tapahtuneen lievää taantumista seka-avioliiton vuoksi. Kolmas ryhmä on kasvanut kaksikielisessä kodissa ja elää nykyisin suomenkielisen kumppanin kanssa. Näiden henkilöiden ei oleteta koskaan saavuttaneenkaan täydellistä ruotsin kielen hallintaa.

Tutkimusryhmässä on siis edustettuna kaksi kielen menetyksen muotoa, joista toisessa kielitaito ei koskaan ole ollut yksikielisen taidon tasolla ja toisessa ruotsin kielen taito on rapistunut kielen käytön vähenemisen seurauksena. Tutkittavat henkilöt

edustavat lisäksi koulutustasonsa perusteella kahta eri sosiaaliryhmää. Alempaan sosiaaliryhmään kuuluvien oletetaan Helsingissä useimmiten toimivan tehtävissä, joissa ei juurikaan ole tilaisuutta puhua ruotsin kieltä, kun taas ylemmässä sosiaaliryhmässä ruotsin kieltä käytetään useammin myös työtehtävissä. Mielestäni tutkittavien henkilöiden kielitaustaa olisi ollut hyvä selvittää perusteellisemmin, muun muassa työpaikan ja koulutuksen kielen osalta.

Varsinaisen tutkimusryhmän lisäksi tutkimuksessa on käytetty yksikielisiä suomen- ja ruotsinkielisiä vertailuryhmiä, jotka niin ikään edustavat kahta eri sosiaaliryhmää. Tutkittavien henkilöiden ja vertailuryhmien kielitaitoa on mitattu samoin menetelmin ja tuloksia verrattu toisiinsa.

Kielitaidon mittareita valitessaan Tandefelt on pyrkinyt tavoittamaan sellaisia kielitaidon osa-alueita, joissa kielitaidon alkava taantuminen on ensimmäiseksi havaittavissa. Hänen käyttämänsä testit mittaavat puheen sujuvuutta, sanaston laajuutta sekä kielellisten rakenteitten kirjallista hallintaa. Varsinaisia kielivirheitä ei ole tutkittu. Molempia kieliä testattiin samantapaisin testein. Päätelmät perustuvat yksinkertaisiin kvantitatiivisiin menetelmiin. Tutkimuksen vahvana puolena onkin kielitaidon mittauksessa käytettyjen menetelmien monipuolisuus. Kielitaitoa on testattu sekä suullisin että kirjallisin testein, ja tutkijan näkökulmaa on täydennetty kuulijoiden antamalla arviolla sekä tutkittavien henkilöiden itsearvioinnilla. Lisäksi on kartoitettu henkilöiden kielellistä identiteettiä.

Tandefeltin tutkimuksessa mielestäni keskeinen metodinen ongelma koskee kielen menetyksen todentamista ja mittaamista. Jotta kielen menetystä voitaisiin osoittaa tapahtuneen, olisi — tapauksesta riippuen — joko tunnettava henkilön aiempi kielitaidon taso tai tiedettävä, millaisen kielitaidon henkilö olisi saavuttanut, jos hän

olisi omaksunut vain yhden kielen. Koska tällaista tietoa ei ole saatavissa, Tandefelt on päätenyt vertaamaan saman henkilön suomen ja ruotsin kielen taitoa toisiinsa sekä kaksikielisten henkilöiden kielitaitoa vastaavien yksikielisten henkilöiden kielitaitoon. Ruotsin kielen taidon katsotaan taantuneen, mikäli henkilö hallitsee suomen kieltä paremmin kuin ruotsin kieltä tai ruotsin kielen taito ei yllä yksikielisten kielitaidon tasolle. Kielitaidossa on kuitenkin erittäin suuria eroja yksikielisilläkin puhujilla, minkä vuoksi luotettavia tutkimustuloksia kaksikielisten ja yksikielisten kielitaidon eroista voidaan saada vain testaamalla riittävän monta satunnaisesti valittua henkilöä. Vaikka Tandefeltin tutkimus on verrattain pieni, sen tuloksia voidaan epäilemättä pitää ainakin suuntaa antavina.

Kaikissa kielitaitoa koskevissa tutkimuksissa joudutaan ottamaan kantaa kysymykseen, mitä kielitaito on ja millaisilla testeillä sitä voidaan mitata. Tandefeltin tutkimuksessa mitattavia ominaisuuksia ovat kielen sujuvuus, sanaston rikkaus ja kieliopillinen korrektius (kirjallisessa tehtävässä). Ei kuitenkaan ole selvää, miten sujuvuutta tai sanastoa parhaiten mitataan. Suullisen kielitaidon mittaamista varten Tandefelt on antanut koehenkilöidensä kertoa saman tarinan sekä suomeksi että ruotsiksi; kertomuksen perustana on henkilöille näytetty mykkäfilmi. Tarinat on litteroitu ja niistä on analysoitu useita muuttujia. Puheen sujuvuutta on mitattu taukojen määrällä sekä puhenopeudella. Taukojen esiintyminen puheessa osoittautui kuitenkin pikemminkin yksilölliseksi ominaisuudeksi kuin varsinaiseksi kielitaidon mittariksi. Vain niillä, joiden ruotsin kielen taito oli huomattavasti suomen kielen taitoa huonompi, taukoja oli ruotsin kielessä selvästi enemmän. Puhenopeudessakin, jota mitattiin tavujen määrällä minuutissa, oli suurta yksilöllistä vaihtelua. Tulokset olivat kuitenkin

kin odotuksenmukaisia: suomenkieliset puhuivat suomea nopeammin kuin kaksikieliset ja ruotsinkieliset, ja ruotsia puhuivat nopeimmin korkeasti koulutetut yksikieliset ruotsinkieliset. Sekä suomenkieliset että ruotsinkieliset puhuivat suomea nopeammin kuin ruotsia.

Litteroiduista kertomuksista analysoitiin sanaston laatua käyttämällä mittareina leksikaalista variaatiota ja sanaston taajuutta. Kummankin muuttujan toimivuus kielitaidon mittaajana osoittautui kuitenkin kyseenalaiseksi. Leksikaalista variaatiota mitattiin sanojen yksittäisesiintymien eli vain kerran esiintyvien sanojen osuudella kaikista substantiiveista, adjektiiveista ja verbeistä. Osoittautui, että suomen kielessä korkeimman arvon saavuttivat alempaan sosiaaliryhmään kuuluvat yksikieliset ruotsinkieliset! Tulosta voi mahdollisesti selittää sillä, että näiden henkilöiden kertomukset olivat verrattain lyhyitä ja rajoittuivat tärkeimpien tapahtumien ja henkilöiden mainitsemiseen, jolloin samat sanat toistuivat verrattain harvoin. Sanaston taajuutta mitattiin sisällöllisesti tärkeimpien sanaluokkien substantiivien, adjektiivien ja verbien osuudella kaikista kertomuksissa esiintyvistä sanoista. Tulokset heijastivat lähinnä puhujan sosiaalista taustaa: ylempään sosiaaliryhmään kuuluvat saavuttivat kauttaaltaan korkeampia arvoja kuin alempaan ryhmään kuuluvat. Kielellinen tausta vaikutti oletuksen vastaisesti siten, että ruotsinkieliset saivat suomenkielisessä kertomuksessa korkeampia arvoja kuin suomenkieliset. Ehkä onkin niin, että semanttisesti merkitsevimpien sanojen korkea osuus ei välttämättä heijastakaan hyvää kielitaitoa, vaan että luontevaan ja sujuvaan puheeseen kuuluu myös runsas semanttisesti vähemmän merkitsevien »pikkusanojen», esimerkiksi adverbien käyttö. Mielenkiintoinen havainto oli, että ruotsin kieltä hyvin hallitsevat käyttivät kertomuksissaan muita enemmän

suomenruotsalaisia puhekielisiä verbejä.

Ruotsin ja suomen kielen kirjallista taitoa mitattiin aukkotestillä. Testattavien sosiaalinen tausta vaikutti testin tulokseen selvemmin kuin heidän kielellinen taustansa. Molempien kielten testit korreloivat hyvin vahvasti keskenään. Parhaiten testissä menestyivät, kuten voidaan odottaakin, korkeamman koulutuksen saaneet. Korkeasti koulutetut ruotsinkieliset menestyivät huomattavan hyvin myös suomen kielen kirjallisessa testissä. Alemmaan sosiaaliryhmään kuuluvien keskuudessa kielellisellä taustalla oli merkitystä siten, että yksikieliset menestyivät ruotsin kielen testissä kaksikielisiä paremmin. Ylempään sosiaaliryhmään kuuluvien kesken ei havaittu selviä eroja kaksikielisten ja yksikielisten välillä.

Mitä tutkimus osoitti helsinkiläisten kaksikielisten kielitaidosta? Voiko sellainen, joka on kasvanut ruotsinkielisessä kodissa, säilyttää vähemmistökielen taitonsa siinäkin tapauksessa, että hän puhuu aviopuolisonsa kanssa suomea? Onko koulutustasolla merkitystä ruotsin kielen taidon säilymiselle?

Kaikilla kaksikielisissä perheissä kasvaneilla suomi tuntui olevan vahvempi kieli. Useimmat heistä myös kokivat itsensä suomenkielisiksi. Vain muutama ylsi yksikielisten tasolle ruotsin kielen kirjallisessa testissä; näillä oli korkea koulutustaso. Alemmassa sosiaaliryhmässä kaksikieliset menestyivät kauttaaltaan yksikielisiä heikommin kirjallisessa testissä.

Ruotsinkielisessä kodissa kasvaneiden kohdalla nykyisen kumppanin äidinkielenä näytti olevan merkitystä vain, jos henkilö kuului alempaan sosiaaliryhmään. Korkeammin koulutetut olivat säilyttäneet hyvän ruotsin kielen taidon siitä riippumatta, puhuivatko he nykyisessä kodissaan kumppaninsa kanssa suomea vai ruotsia. Sen sijaan alemmassa sosiaaliryhmässä ruotsin

kielen taito tuntui taantuneen niillä, jotka ovat sittemmin menneet naimisiin suomenkielisen kanssa. Heistä monet kokivat nykyään hallitsevansa suomea paremmin kuin ruotsia. Tulos näyttäisi tukevan Tandefeltin oletusta, että alemman koulutuksen saaneet käyttävät Helsingissä työssään lähes yksinomaan suomea. Henkilön, joka on kasvanut ruotsinkielisessä kodissa, on luonnollisestikin vaikea ylläpitää ruotsin kielen taitoaan, mikäli hän on naimisissa suomenkielisen kanssa ja puhuu myös työpaikallaan vain suomea.

Tutkimus osoitti mielenkiintoisella tavalla todeksi usein kuullun väittämän, että »yksikieliset» ruotsinkieliset helsinkiläiset hallitsevat suomen kieltä erinomaisen hyvin.

Tulos koskee tosin vain ylempään sosiaaliryhmään kuuluvia. He menestyivät erittäin hyvin suomen kielen kirjallisessa testissä, riippumatta siitä, olivatko he kasvaneet ruotsinkielisessä vai kaksikielisessä kodissa. Tandefeltin arvion mukaan nämä henkilöt olivat kielitaitonsa puolesta kaksikielisiä. Vain alempaan sosiaaliryhmään kuuluvat ruotsinkieliset menestyivät selvästi heikommin suomen kielen testeissä.

Toinen mielenkiintoinen havainto oli sosiaalisen taustan vaikutus siihen, missä määrin tutkittavat henkilöt »kuulostivat» suomen- tai ruotsinkielisiltä. Tandefelt antoi suomenkielisten ja ruotsinkielisten helsinkiläisten kuulla näytteitä kaksikielisten ja yksikielisten henkilöiden puheesta ja arvioida niiden perusteella, oliko puhujalla sama äidinkieli kuin heillä itsellään. Osoitautui, että osa kuulijoista erehtyi pitämään ylempään sosiaaliryhmään kuuluvia suomenkielisiä ruotsinkielisinä, kun taas alempaan sosiaaliryhmään kuuluvia ruotsinkielisiä pidettiin helposti suomenkielisinä. Tällaiset arviot heijastavat Tandefeltin mielestä helsinkiläisten stereotyyppisiä käsityksiä kieliryhmien sosiaalisesta jakaumas-

ta. Tutkittavista kaksikielisistä noin puolet kelpasi äidinkielen puhujiksi sekä suomenkielisten että ruotsinkielisten kuulijoiden arvioissa; joukossa oli useita, joilla oli täysin ruotsinkielinen tausta.

Onko kaksikielisyys siis kielen käyttäjälle voitto (»vinst») vai tappio (»förlust»? Tandefeltin tutkimuksen valossa näyttäisi siltä, että kaksikielisyys muodostuu ilmeiseksi voitoksi niille, joiden on mahdollista ylläpitää vähemmistökielen taitoaan myös aikuisella iällä. Ruotsin kielen käytön ratkaiseva väheneminen johtaa sen sijaan väistämättä sen taidon rapistumiseen. Tutkimuksen perusteella kaksikielinen koti ei Helsingin tapaisessa kieliyhteisössä ehkä takaakaan parasta kahden kielen taitoa. Korkein kaksikielisyuden aste tuntui olevan niillä, jotka olivat kasvaneet yksikielisessä kodissa ja oppineet suomen kielen kodin ulkopuolella, mahdollisesti leikkitovereiden, harrastusten ja työn myötä.

Koska Tandefeltin tutkimuksessa henkilöiden kielellistä taustaa ei kartoitettu muutoin kuin lapsuuden kodin ja aviopuolison äidinkielen osalta, se ei anna tietoa siitä, mistä Helsingin ruotsinkielisten erinomainen suomen kielen taito on peräisin. Sen perusteella ei myöskään voida tietää, miten yleisestä ilmiöstä on kysymys. Marika Tandefeltin huolellisesti toteutettu tutkimus valottaa kuitenkin mielenkiintoisella tavalla kaksikielisten helsinkiläisten kielitaidon vaihtelua kielitaustasta ja koulutustasosta riippuvana muuttujana. Tutkimus on samalla erinomainen osoitus siitä, miten monisäikeinen ilmiö kielitaito on ja miten monesta eri näkökulmasta sitä voidaan tarkastella. ■

MARKETTA SUNDMAN

Åbo Akademi, Svenska institutionen, Fänriksgatan 3 A, 20500 Åbo